

بررسی تفسیر تطبیقی آیات مربوط به نفقه زوجه از منظر فقه امامیه و حنفیه

بتول زرنگاری^۱ ساره حسینی پور^۲

چکیده:

نفقه عبارت است از تأمین مخارج شخصی مانند غذا، لباس، مسکن و امثال آن. نفقه در مورد زوجیت و قرابت مطرح می شود نفقه در اسلام بر گرفته از فرامین الهی در قرآن کریم است که فقهای فقه امامیه و حنفی متفق بر آنند که پرداخت نفقه از واجبات شرعی است که بر زوجه طبق نظرات مختلف فقهی قابل اعمال است. پرداخت نفقه به افراد واجب النفقه در فقه امامیه و حنفی در برخی شرایط متفاوت از یکدیگر بوده به طوری که در فقه امامیه، پرداخت نفقه به مصادیقی همچون مسکن، پوشاک، خوراک و.. صدق می نماید در صورتی که این موضوع در فقه حنفی به مالیت و توانایی شخص به قدر متعارف بستگی دارد. و همچنین در فقه امامیه نفقه با تمکین ثابت می شود از دیدگاه حنفی نفقه با ماندن زن در خانه و احتباس ثابت می گردد از این رو در مقاله ی حاضر در صدد هستیم ضمن بررسی تطبیقی آیات نفقه با توجه به فقه امامیه، حنفی در خصوص دلایل وجوب نفقه در قرآن و مصادیق آن قیومیت مرد، نفقه در طلاق رجعی و بائن با استفاده از منابع فقهی و تفسیری موجود به روش کتابخانه ای به بررسی موضوع بپردازیم.

کلید واژه: نفقه، زوجه، قیومیت، تمکین، امامیه، حنفیه

۱. طلبه سطح ۴ مدرسه تخصصی الزهرا سلام الله علیها.

۲. طلبه سطح ۴ مدرسه تخصصی الزهرا سلام الله علیها.

مقدمه

یکی از اصلی ترین وظایف مرد در قبال همسر طبق آیاتی از قرآن کریم مساله نفقه می باشد که پس از عقد دائم بر عهده زوج قرار می گیرد. پرداخت هزینه های لازم زندگی به طور عام و مخارج زن به طور خاص بر عهده مرد است و در مقابل نیز زوجه نباید از مسئولیتی که بر عهده او گذاشته میشود سربازند نفقه در عرف اسلام نشانه ارزش و احساس مسئولیتی است که مرد برای زن قایل است و نشانه تعهد و تکلیف شوهر برای تأمین زندگی زن می باشد. و زوج ملزم به پرداخت آن می باشد.

در جوامع غربی چیزی به نام حق نفقه وجود ندارد زن نیز مجبور است برای تأمین معاش خود به تلاش و فعالیت بپردازد در حالی که در حقوق اسلامی زن اگر باشد و درآمد بالایی نیز کسب کند، دارایی او برای خودش محفوظ است و تأمین نیازمندیهای او بر عهده شوهرش است حق نفقه نوعی تسهیل برای زنان است و اگر چنین حقی برای آنها قرار داده نمی شد به سختی می افتادند؛ چون زن در ازدواج مسئولیتهایی را در طول زندگی مشترک بر عهده دارد که توان جسمی او را می طلبد و فرصت هایی را از او میگیرد؛ مسئولیتهایی مانند شوهرداری، خانه داری، بارداری و تربیت فرزند؛ از این رو، نفقه حقی است که اسلام برای زن قرار داده است. فقها در این که نفقه زن در حالت عادی و طبیعی واجب است اختلافی ندارند؛ اما در این که چه چیزی باعث شده که نفقه زوجه بر عهده زوج باشد یا به عبارتی دیگر موجب نفقه زن چه چیزی است؟ و نیز این سؤال که نفقه از چه زمانی بر زوجه واجب میشود یعنی آیا نفقه زن به مجرد عقد زوجیت واجب میشود و یا این که مشروط به تحقق تمکین از جانب زن است؟ آیا در پرداخت نفقه مال زوج معتبر است یا زوجه؟ آیا نفقه برای صاحب عده رجعی و بائن ثابت است؟؟ پاسخگویی به سؤالات مذکور محور اصلی پژوهش حاضر است به همین خاطر و در ادا مه مطلب ابتدا به بررسی ادله وجوب نفقه و سپس دیدگاههای گوناگون فقهای امامیه و فرقه حنفیه اهل سنت در مورد موجبات نفقه پرداخته میشود و در نهایت پس از بیان قول راجح آثار مترتب بر هر کدام از دیدگاهها بیان میگردد. پس از بررسیهای به عمل آمده مشخص گردید که در زمینه عنوان مورد پژوهش مقاله حاضر تاکنون به صورت اختصاصی و به بررسی ای آیات نفقه از

دیدگاه فقه امامیه و حنفی صورت نگرفته است هر چند که، پژوهش پیرامون موضوع نفقه خالی از سابقه نیست به عنوان مثال :

- 1- (نفقه از دیدگاه قرآن و روایات فصلنامه مطالعاتی قرآنی، مهدی بهرمند و محبوبه عسکری بدویی سال ششم - شماره، پاییز 1394)
- 2- (مقاله پژوهشی بررسی نفقه زن باردار پس از انحلال نکاح در فقه امامیه، اهل سنت و حقوق ایران، مهدی رحمانی شماره 86، 1398).
- 3- (فصلنامه بررسی تطبیقی مبانی تعلق نفه زوجه در فقه اسلامی و آثار آن در زندگی زناشویی سال 1401، 18).
- 4- (مقاله بررسی فقهی حقوقی نفقه با نشوز زوجه احمد رضا، خزائی مجله پژوهشهای فقه و حقوق، اسلامی دانشگاه آزاد، بابل سال، ۱۲ ش 45).
- 5- (مقاله ازدواج، نفقه و تمکین مرتضی، محمدی مجله مطالعات راهبردی، زنان ش ۲۵، ۱۳۸۳).

ملاحظه محورهای عمده پژوهشهای موجود روش تحقیق و دستاوردهای آنها نشان می دهد که بیان مبانی و موجبات تعلق نفقه به زوجه که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته، است اولاً در موارد آیات نفقه زوجه به صورت مجزا بررسی نشده و ثانیاً اگر مورد مطالعه و پژوهش قرار گرفته به فقه حنفیه کمتر پرداخت شده پژوهش پیش رو تلاش میکند با بیان آیات نفقه و اختلاف ها و اشتراک ها موجود بین دیدگاههای فقهی امامیه و حنفیه به شیوه تطبیقی و مطالعه ی تحلیلی موجبات، میزان و مصداق نفقه و قیومیت مرد بپردازد. پژوهش حاضر کیفی و به شیوه توصیفی تحلیلی و بر پایه تحلیل محتوا می باشد و با توجه به موضوع تحقیق و فقدان پژوهش کافی، در حد توان، سعی و اهتمام به عمل آمده با استفاده از منابع و محتوای بررسی متون اصیل فقهی حقوقی فقهای متقدم فقه امامیه و حنفیه در خصوص مبانی و موجبات نفقه زوجه بیشتر از کتابخانه های دیجیتالی فقاہت اهل سنت و شیعه و قائمین اصفهان استفاده شده است و در این تحقیق تلاش براین است که موضوعات مطرح شده در ذیل آیات به صورت تطبیقی باشد که از دسته بندی مطالب و جمع بندی آرا و دیدگاههای متعدد به ارزیابی نقد و بررسی و توصیف دیدگاههای مختلف در این زمینه براساس مقاصد شریعت نصوص فقهی و دلایل عقلی اقدام گردیده و در نهایت دیدگاه راجح تبیین شده است.

نفقه در لغت و اصطلاح:

برای نفقه معانی مختلفی در کتاب های لغت بیان شده است از جمله در قاموس ریشه ی معنای نفقه را «نق بر وزن فرس» به معنی خروج ویا تمام شدن و «انفق ماله» یعنی مال خویش را از ملکش خارج کرد. (قاموس قرآن، ج 7، ص 98)

نق: نق الشيء مضي ونفذ، ينفق إما بالبيع والنفقة اسم لما ينفق، قال: (و ما أنفقتم من نفقة - ولا ينفقون نفقة) نق به معنای تمام شدن و رفتن است و ينفق یعنی خرید و فروش است و نفقه اسمی برای آنچه انفاق می شود. (راغب اصفهانی ص 691).

در واقع نفقه در دو معنا استعمال می شود: یکی به معنای خروج و رفتن و مستهلک و فنا شدن است و دیگری شیوع و رواج پیدا کردن (ابن منظور، ج 10، ص 358)

و در فرهنگ لغات فارسی هم به معنی هزینه و خرج و خرجی و روزی و مایحتاج آمده است. مانند لغت نامه دهخدا: نفقه در لغت به معنای هزینه، خرج روزمره و خرجی و نفقه دادن نیز به معنای عهده دار معاش دیگری شدن و هزینه معاش او را دادن است. نیز مالی را گویند که برای ادامه زندگی بر حسب حال اشخاص لازم است و آن عبارت است از خرج خوراک، پوشاک و مسکن (دهخدا، ج 14، ص 22641)

در اصطلاح به معنای چیزی که انسان برای خانواده اش مصرف می کند، و آنچه از خوراک، پوشاک، مسکن و مانند اینها که [بر شوهر] واجب است برای همسرش مصرف کند، نفقه پدر، مادر، پدران و مادران شان، هر چه بالاتر بروند بر فرزندان و فرزندان فرزندان واجب است، آمده است. در این مدخل از واژه «نق» و آیاتی که دلالت بر نفقه دارند، استفاده شده است. (فرهنگ قرآن ج 31، ص 363)

نفقه در فقه امامیه:

فقهای امامیه معمولاً نفقه زوجه را به معنای «غذا، لباس، مسکن» گرفته اند. نفقه، به مخارج ضروری مانند خوراک، پوشاک و مسکن گفته می شود که برای گذران زندگی مورد نیاز است. ازدواج، خویشاوندی و ملکیت از اسباب وجوب آن هستند. (تحریر الوسيله ج 2، ص 313)

در جواهرالکلام بیان شده: «مایحتاج زن از جمله غذا، البسه، مسکن، خادم و وسائل آشپزی که به طور متعارف با وضعیت زن در آن شهر باشد. (نجفی ج. 31 ص 330) بعضی از فقها، مصادیق دیگری به آن اضافه نموده اند، همانند: «وسائل تنظیف و آرایش از جمله شانه، کرم، صابون و هزینه حمام در صورت نیاز». (شهید ثانی، 1410 ق: ج 5، ص 469) در تحریر الاحکام در تعریفی کوتاه بدون ذکر مصادیق آمده است: «آنچه زن بدان نیازمند است و در شأن چنین زنی در آن شهر است». (حلی، بی‌تا: ج 2، ص 47) به نظر می‌رسد مفهوم نفقه یک مفهوم کاملاً عرفی است و شارع مقدس آن را به عرف واگذار کرده است که عنصر زمان و مکان در آن نقش تعیین کننده‌ای دارد و قرآن کریم هم آن را تأیید می‌کند؛ زیرا تمام آیاتی که مسأله نفقه را مطرح می‌کنند، آن را احاله به عرف داده اند، همانند: «عاشروهن بالمعروف»، «نساء 19». «فامساک بالمعروف او تسریح باحسان»، (بقره، 229) «علی المولود له رزقهن و کسوتهن بالمعروف»، (بقره، 233). کلمه معروف در برخی تفاسیر به معنای امور متعارف تفسیر شده است.

به نظر می‌رسد، مفهوم فقهی نفقه با معنای لغوی آن کاملاً همخوانی دارد و این مفهوم که یک مفهوم عرفی است، روشن و واضح می‌باشد. البته اختلافهای که در مصادیق مشاهده می‌شود، ابهامی در اصل مفهوم به وجود نمی‌آورد.

نفقه در فقه حنفی:

نفقه عبارت است از تأمین مخارج شخصی مانند غذا، لباس، مسکن و امثال آن نفقه در مورد زوجیت و قرابت مطرح می‌شود؛ نفقه در زوجیت به معنی وجوب پرداخت نفقه زوجه توسط زوج و در قرابت به معنی وجوب پرداخت نفقه اقارب از ارحام توسط اقارب می‌باشد (ابن نجیم 4 ج. ص 264 کاسانی، ج 3، 417 ص 0).

نفقه زوجه بر زوج واجب و حقی از حقوق زن در عقد ازدواج است که به مقتضای عقد ازدواج واجب می‌شود خواه زن غنی یا فقیر و مسلمان یا غیر مسلمان باشد. برای وجوب نفقه زوجه به کتاب سنت، اجماع و قیاس استناد شده است. از کتاب به آیه و علی المولود له رزقهن و کسوتهن بالمعروف» بقره آیه 233. استناد شده که، منظور وجوب نفقه زوجه بر عهده زوج است.

از سنت نیز گفتار پیامبر اکرم (ص) و لهن علیکم رزقهن و کسوتهن بالمعروف مورد استناد قرار گرفته است. از زمان پیامبر (ص) تاکنون علماء و مجتهدین بر وجوب نفقه زوجه بر

تأمین هزینه خانواده (نفقه زن) می‌باشد. لذا ریاست مردان سبب الزام آنها به پرداخت نفقه است. (نجفی، 1366: ج 31، ص 306)

استدلال

الف: قرآن:

الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا انْفَقُوا

1- خداوند متعال در آیه فوق یک تکلیف را در مقابل یک حق قرار داده است. حق، همان ریاست بر خانواده و تکلیف، دادن -نفقه به همسر و فرزندان میباشد، این حق به دلیل برتریهای طبیعی جنس مرد به وی سپرده شده است. آیه فوق بعد از این که اصل سرپرستی و ریاست شوهر را بیان می‌کند.

4- «بما فضل الله بعضهم على بعض»، (نساء، 34) «این سرپرستی به خاطر -تفاوتهایی است که خداوند از نظر آفرینش روی مصلحت نوع بشر میان آنها قرار داده و بلافاصله در مقابل چنین حقی، تکلیفی را به عهده شوهر قرار می‌دهد.

3- «و بما انفقوا من اموالهم»، این سرپرستی به خاطر تعهداتی است که مردان در موردانفاق های مالی عهده دارند».

ب: روایات:

روایاتی که مشتمل بر حق زوج نسبت به زوجه و حق زوجه نسبت به زوج است، بیان کننده چنین نظری میباشد؛ دسته‌ای از روایات به این مورد اشاره دارند.

1- امام محمد باقر(ع) از پیامبر اکرم(ص) نقل می‌کند: زنی خدمت پیامبر رسید و گفت حق شوهر بر زن چیست؟ پیامبر فرمودند: از مرد اطاعت کنید و عصیان نکنید... بدون اجازه او روزه نگیرید... بدون اذن شوهر از منزل خارج نشوید. (حر عاملی، 1393ق: ج 14، باب 79، ص 112)

2- در روایت دیگری آمده است، امام صادق (ع) در پاسخ به سؤالی که می‌گوید: حق زوجه به شوهر چیست، می‌فرماید: باید --خوراک و پوشاک زوجه را تأمین نماید. (حرعاملی، 1393ق: ج 14، باب 88، ص 121)

دیدگاه کسانی که قوامون را به عنوان کار گزار یا فرمانروا تعبیر کرده اند:

شعرانی: کلمه «قوامون» را به کارگزاران یا فرمانروایان تعبیر نموده اند؛

زحیلی: یا به تعبیر یکی از حقوقدانان عرب زبان، ریاست شوهر یک سلطه حکیمانه اداری است و استبدادی نیست

زمخشری: ذیل آیه 34 نساء می گوید: مردان سرپرست زنان هستند همان گونه که والیان بر رعایای خود حکومت می کنند و قوام نامیده می شود.

نظر راجح: مردها بر زنها و همسرانشان قیمومیتی دارند ولایت دارند به دوجت یکی جهات تکوینی که فضل الله بعضهم علی بعض یکی هم جهات تشریعی به لحاظ نفقه و این دو جهت سبب قیمومیت شده است انفقوا من اموالهم که به قول بعضی یک سیره است که شارع هم امضاء کرده که اگر سیره نباشد از خود آیه استفاده می شود که یک نوع تشریعی است و حقی برای زوجه به لحاظ اتفاق قرار داده البته صراحت ندارد اما یک اشاره دارد.

نتیجه گیری:

مفهوم نفقه یک مفهوم کاملاً عرفی است و شارع مقدس آن را به عرف واگذار کرده است که عنصر زمان و مکان در آن نقش تعیین کننده ای دارد و قرآن کریم هم آن را تأیید می کند؛ زیرا تمام آیاتی که مسأله نفقه را مطرح می کنند، آن را احاله به عرف داده اند، همانند: «عاشروهن بالمعروف»، (نساء، «علی المولود له رزقهن و کسوتهن بالمعروف»، (بقره، 233). کلمه معروف در برخی تفاسیر به معنای امور متعارف تفسیر شده است. چنان که بعضی مفسرین در تفسیر آیه «علی المولود له رزقهن و کسوتهن بالمعروف» آورده اند: «منظور از رزق و کسوة خرجی و لباس است و خدای عزوجل این خرجی را مقید به معروف نموده، یعنی متعارف از حال شوهر و همسر، همچنین مصالح زندگی و لوازم تربیت و از آن جمله خوراک و پوشاک و نفقه مادری که (به بچه) شیر می دهد به عهده مرد می باشد با توجه به آیه «الرجال قوامون علی النساء» برخی معتقدند نفقه در مقابل حق ریاست یا سرپرستی شوهر بر خانواده (زوجه و فرزندان) میباشد که در فقه به «حق الطاعة» تعبیر شده است

اسباب ثبوت نفقه اختلاف نظر وجود دارد و قول اظهر فقهای امامیه نفقه با تمکین ثابت می شود از دیدگاه حنفی نفقه با ماندن زن در خانه و احتباس ثابت می گردد حال آنکه

نجفی از فقهای امامیه معتقد است نفقه با ثبوت ریاست و پذیرش مدیریت مرد در خانه ثابت می گردد. نتیجه اینکه اگر زن تمکین تام باشد نفقه اش واجب است.

منابع:

قرآن

ابن منظور، لسان العرب ، دار الفكر ، ۱۴۱۴ .. ق ، ج سوم،

ابن النجیم زین الدین البحر الرائق شرح کنز الدقائق، دار احیاء التراث العربی بیروت چاپ
اول، ۱۴۲۲ هـ.ق، ج ۳

ابن حزم علی (بی تا) المحلی بالآثار. بیروت: دار الفكر.

اصفهانی، راغب - مفردات الفاظ قرآن تحقیق عدنان داودی، چاپ دوم 1423ق، انتشارات
ذوی القربی.

الجزیری عبد الرحمن الفقه علی المذاهب الأربعة، دار الفكر چاپ، اول بیروت ۱۴۱۱ هـ.ق
۱۱.

الزحیلی ، وهبه ، الفقه الاسلامی و ادلته ، دار الفكر ، دمشق ، ۱۹۸۴

الکاسانی الحنفی، الامام علاء الدین بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع، دار، المعرفه چاپ، اول
بیروت ، ۱۴۲۰ هـ.ق، ج ۳.

بابرتی، محمد بن محمد (بی تا) العناية شرح الهدایة. بیروت: دار الفكر

بحرانی یوسف (۱۳۰۹) حدائق الناظره فی احکام العشرة المظاهرة فی مؤسسه نشر اسلامی

عاملی جُبَعی (شهید) (ثانی)، زین الدین بن علی (۱۳۱۳). مسالک الأفهام قم: مؤسسه المعارف الإسلامیة.

عینی محمود بن احمد (۱۳۲۰) - البناية شرح الهداية. بيروت: دار الكتب العلمية ۵
مرغینانی علی بن ابی بکر (بی تا) الهدایة فی شرح بدايئة المبتدی بیروت: دار إحياء التراث العربی

مؤمن، سبزواری محمد باقر (بی تا) کفایة الأحكام اصفهان مدرسه صدر مهدوی
نجفی، محمد حسن. (۱۴۰۴) جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام بیروت: دار إحياء التراث العربی.

نووی یحیی بن شرف (۱۴۱۲) روضة الطالبین وعمدة المفتین بیروت المكتب الإسلامی
حلی (محقق) جعفر بن حسن (۱۳۵۸) شرائع الاسلام. قم موسسه اسماعیلیان
زحیلی، وهبه (۱۴۲۰). الأسرة المسلمة فی العالم المعاصر دمشق: دار الفكر

زیلمی عثمان بن علی (۱۳۱۳) تبیین الحقائق شرح کنز الدقائق. قاهره: المطبعة الكبرى
الأمیریة. ۳۳- سید سابق (۱۳۹۷) فقه السنة بیروت: دار الكتاب العربی

شمس الائمة سرخسی ، محمد بن احمد، المبسوط. ج 1- 483 ق- دارالمعرفه -لبنان
شربینی محمد (۱۳۱۵) معنی المحتاج الی معرفة معانی ألفاظ المنهاج. بیرقیشی، سید
علی اکبر ، قاموس قرآن ، ج 7، چاپ 10، سال 1367

کتاب. فرهنگ قرآن. نوسنده مرکز فرهنگ و معارف قرآن ج 31

دهخدا

جوادی آملی. عبد الله تفسیر تسنیم. ج. 18. قم. اسراء. 1388

جوادی آملی. عبد الله. تفسیر تسنیم. ج. 11. قم. اسراء. 1385

طباطبایی. محمد حسین. المیزان. مترجم سید محمد باقر موسوی همدانی. ج. 4. بیتا

طباطبایی. محمد حسین. المیزان. مترجم سید محمد باقر موسوی همدانی. ج. 19. پاییز 1389

روح الله.موسوى الخمينى.روح الله.تحرير الوسيله ج3.انتشارات اسلامى.جامعه مدرسين
زمخشرى .جاد الله محمود بن عمر . كشاف عن حقائق غوامض التنزيل .ج1.هـ
ق.1414.مكتب الاعلام الاسلامى